

УДК 37.036.5(575.2)

Тентигул кызы Назира

И. Ахунбаев атындагы

Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын
философия жана коомдук илимдер кафедрасынын доценти**БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООГО БАЙЛАНЫШТУУ САЛТТАР ЖАНА ЫРЫМ-ЖЫРЫМДАР****Тентигул кызы Назира**доцент, Кыргызская государственная медицинская академия
им. И. Ахунбаева Кафедра философии и социальных наук**ТРАДИЦИИ И РИТУАЛЫ, СВЯЗАННЫЕ С ВОСПИТАНИЕМ ДЕТЕЙ****Tentigul kyzy Nazira**Associate Professor, Kyrgyz State Medical Academy named after I. Ahunbaeva Department of
Philosophy and Social Sciences**TRADITIONS AND RITUALS RELATED TO PARENTING**

Аннотация. Макалада кыргыздардын салттуу маданиятындагы жарык дүйнөгө келген наристени багып тарбиялоонун жүрүшүндө коштолгон жөрөлгөлөр менен ырым-жырымдар чагылдырылган. Алар негизинен көп жылдык байкоолордун натыйжасында калыптанган элдик билимдерге жана көөнө ишенимдерге таяна тургандыгы көрсөтүлөт. Кыргыз коомунда бала эң негизги байлык катары каралып келгендиги, ата бабадан келе жаткан ырым-жырымдар азыркы күнгө чейин өзүнүн актуалдуулугун жоготпогондугу белгиленет.

Негизги сөздөр: салттуу билимдер, сүйүнчү, бешик, ат коюу, салттуу дарыгерчилик, ишенимдер, ырым-жырымдар.

Аннотация. В статье отражены обряды и ритуалы в традиционной культуре кыргызов, сопровождающие процесс воспитания новорожденного ребенка. Показано, что они в основном опираются на народные знания и традиционные верования, сформированные в результате многолетних наблюдений. Отмечается, что ребенок считался в кыргызском обществе самым главным достоянием, обряды предков не утратили своей актуальности и по сей день.

Ключевые слова: народное знание, радость, колыбель, именование, традиционное лечение, убеждения, ритуалы.

Annotation. The article reflects the rituals and rituals in the traditional culture of the Kyrgyz accompanying the process of raising a newborn child. It is shown that they are mainly based on folk knowledge and traditional beliefs formed as a result of long-term observations. It is noted that the child was considered the most important asset in Kyrgyz society, the rituals of the ancestors have not lost their relevance to this day.

Keywords: folk knowledge, joy, cradle, naming, traditional healing, beliefs, rituals.

Кыргыздын кылымдардын тереңинен бери өзүнүн элдүүлүгүн жоготпой жашап келишине өбөлгө түзгөн кыргыз наркы, салты, үрп-адаты, расмий жөрөлгөлөрү болгон. Аларды ар бир инсан көкүрөгүнө түйүп кыйышаюусуз аткарып келген. Дүйнөдөгү ар бир улуттун үзүнө мүнөздүү салт-санаасы бар. Кыргыздын салты, үрп-адаты, ырым-жырымы адам баласынын өмүрүнө, жашоо ыңгайы менен шарттарына,

тутунган динине тыгыз байланыштуу. Алар бизди башка элден ажыратып, элибиздин дүйнө таанымын, жөрөлгөлөрүбүздүн өзгөчөлүктөрүн көрсөтүп турат [1].

Кыргыздардын эзелтен ар кыл ооруларды дарылай билген адамдары көп болгон. Дарылоо боюнча элдик билимдер, колдонулган ыкмалар муундан муунга өткөрүлүп келген. Элдик дарыгерчилик тууралуу бай маалыматтарды “Манас”

эпосунан да кезиктиребиз. Адамдын ден соолугуна кам көрүүгө тиешеси бар ырымдар ал төрөлгөндөн тартып өлгөнгө чейин коштолгон. Кыргыздарда баланын жарык дүйнөгө келиши үй-бүлө, жакын туугандары үчүн өтө кубанычтуу окуя болгон. Ошондуктан, бактылуулук деген түшүнүктү ата-бабалар биринчи кезекте бала менен байланышта карашкан. “Балалуу үй базар, баласыз үй мазар”, Балалуу үй – падышалуу үй” – деген макалдар кыргыздардын баланы канчалык даражада баалаганын көрсөтүп турат. Адам баласынын үй-бүлө куруп, түтүн булаткандан кийинки милдеттүү да, жоопкерчиликти да парыздарына тукум улап, балага татыктуу тарбия берип эрезеге жеткирүү кирет[2]. Жаңы төрөлгөн күндөн тартып эле наристени ар кандай оору-сыркоодон, сырттан терс таасир бере турган күчтөрдөн сактап торолтуп дени сак чоңоюшуна кам көрүүгө багытталган ар кандай ырым-жырымдарды аткарып келишкен. Азыркы илимий медицина өнүккөн шарттарда дагы алардын бир катары колдонулуп келе жаткандыгын белгилей кетели. Балдарды багып чоңойтууга байланыштуу элдик билимдер менен ырым-жырымдардын ичине төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот.

Киндик кесүү жана сүйүнчүүлөө. Наристе жарык дүйнөгө келгенде бакырып ыйлап түшөт. Эгер төрөлгөн бала дароо ыйлабаса, ал же чарчап кала тургандыгын, же алсыз, ден соолугу начар болуп көп түйшүктү жаратаарын адамдар көп күбө болгондуктан туура баамдашкан. Андыктан баланын ыйлап төрөлүшү – бул анын ден соолугунун мыктылыгынын, өмүр сүрүүгө жөндөмдүүлүгүнүн белгиси катары каралган. Баланын киндиги курч устара менен кесилип, жүн күйгүзүп басышкан. Киндикти кескен апаны “киндик эне” деп аташкан. Бала киндик энеге карата өмүрү өткөнчө сый-урматын көрсөткөн[3].

“Сүйүн-чү!” деп аталган баланын жарык дүйнөгө келишине байланыштуу жакшы кабар чын дилден сүйүнө турган жакын адамдарга гана айтылышы керек. Адамдын төрөлүшү өтө ыйык болуп эсептелинген. Анткени ал азырынча жердин баласы боло элек дешкен. Ошондон улам, кыргыздар: “туулганына эмес, тураарына сүйүн”

дешкен. Баланын мойну бекип, териси этине жабышып, киндиги түшкөндөн кийин жердин баласы болот. Ага чейин тайене, таяталарына гана сүйүнчүлөй алышкан. Андан соң учуру келгенде баланын төрөлгөнүн кошуна-колондорго, тууган-урукка, жакын саналаштарга сүйүнчүлөшкөн. Сүйүнчүлөгөн адамга жооп иретине майда белек-бечкек же болбосо мал жандык ыроологон. Уул төрөлсө “бөрү”, кыз төрөсө “түлкү” деп сүйүнчүлөшкөн[4].

Оозантууга байланышкан ишенимдер. Баланы эмне менен оозандырса, анын өмүрүнүн узундугу, келечегинин кеңдиги ошого жараша болот деген ишенимден улам ага байланыштуу ырым-жырымдар пайда болгон. Аялдар бала төрөлгөнгө чейин жакшы тилек менен карынга май куюп сактаган. Наристе жарык дүйнөгө келгенде, карынга куюлган сары майды ачып баланы май менен оозантышкан. Сары май менен оозантуу аркылуу “өмүрү майлуу – сүттүү болсун”, “жегени дайым май болсун” деген тилектер билдирилген. Сүттөн иштетилген салттуу азыктын бул түрүнүн дарылык касиети да жогору болгондугун маектештерибиз айтышат.

Балага ат коюу жөрөлгөлөрү. Балага ат коюуда молдону же айылдагы ак-сакалдардын бирин чакыртып келип, кулагына азан айттырышкан. Андан кийин балага ат коюлат. Баланын жарык дүйнөгө келгенден кийинки алгачкы алган белгиси – анын ысымы. Ат – бул адамдын турмушунда зор мааниге ээ. Ошондуктан кыргыздардан ата-бабалары ат коюуда абдан кылдат мамиле кылышкан. Аар балдарына жан-жаныбарлардын, канаттуу куштардын атынан куралган ысымдарды көп беришкен. Мисалы: Арстан, Арстанбек, Жолборс, Бөрү, Бөрүбай, Бүркүт, Шумкар ж.б.у.с. Ал эми жансыз жаратылышка байланыштуу ысымдар да кездешкен. Бала ден соолугу бекем, чымыр, күчтүү болсун деген мааниде Темир, Ташбай, Ташыбек, Бекташ ж.б.у.с. аттарды тандашкан. Көз тийүүдөн сакташ үчүн балдарга “начар” аттарды коюшкан[5]. Ошондой эле балдары токтобогон учурда. Узак мезгилдер бою перзент көрбөй жүргөн ата-энелер да жагымсыз аттарды коюшкан. Алар тарабынан тандалган Сасык, Шалтак, Бокбасар,Тезекчи, Бокмурун ж.б.у.с. ысымдар

балдарынын суук көз, жаман сөздөн оолак болуп көз тийбей аман-эсен өмүр сүрсүн деген тилек менен коюлган.

Бешикке байланышкан ырым-жырымдар, ишенимдер. Бешик- акылдын каймагы, уста менен уздун эмгеги. Көчмөн эл жаратылышты жакшы тааныйт, ошондуктан бешикти өмүрү ушул дарактай узун болсун деп арчадан чабышкан. Арча бешиктин айланасына тазалык өкүм сүрүп курт кумурска жолобойт. Арча узак өмүр сүрсө, төрт мезгилде тең жапжашыл болуп турат, бул ата-эненин тилеги катары кабыл алса болот. Бала төрөлгөн соң жети күндөн ашырбай аны бешикке салышкан. Бул күнү нан бышырып, мал союлган. Дасторконго боорсок, сары май салынган. Бешик тойго чакырылган коноктор белек-бечкегин ала келишип, баталарын берген. Ыйык буюм деп эсептелген баланын бешигине боорсок, таттуу чачыла чачышкан. Бешик – бул баланын тазалыгы, ден соолугуна түздөн түз таасир тийгизет. Мурдагы кылымдарда ата-бабалар көчүп-конуп жүргөндө ыңгайлуу бул буюм Умай энеден калган таберик деп эсептелип келет.

Бешикке баланы бөлөгөнгө чейин бешикти арчалашкан. Жакшы тилектерин айтып, бешикти жана шимекти майлашкан. Оң – сол чүкөлөрдү бешикке салып, аны баш жагынан көтөрүп, “бар бол”, “оң бол” деп эңкейткенде чүкөлөр күлтүккө түшүп кетет. Бул ырымды көп балалуу, нарктуу энелер жасап, баланы бөлөйт. Бешикке салаарда: “Бешик апа, бек карма, Умай эне, уйку бер”деп таңышат. Бөлөп жаткан учурда ыйлаак болбосун деп оозуна боорсок тиштетип коюшкан. Жуурканы, куржуну, кабы, баштыгы болуп жети нерсени бешикке жаап, төрөгөн энесине карматат. Бешикти кармап маңдайда олтурган апаларга жүгүнүп бата алган. Мындан башка тынч уктасын деп тогуз уйкучу адамдын кийимин жаап койгон. Бешикке кыргыздардын элестетүүлөрү боюнча наристени коргоочу күчкө ээ болгон карышкырдын чүкөсү, тиши, илбирстин, аюунун, бүркүттүн, үкүнүн тырмактары, көз мончоктор, тумарлар илинген. Андан соң бешик ыры жаңырган. Мындай ырды угуп чоңойгон бала, сөзгө чечен, кайрымдуу, ата-энеге жакын өсөт, эненин тилеги эмчек сүт менен балага өтөт дешкен.

Баланын кыркына тиешелүү ырым – жырымдар. Баланын кыркын чыгаруу ырымын баяндоодон мурда кыргыздар эмнеге кырк санын ыйык деп санашкандыгына токтололу. Кырк санынын ыйыктыгы баланын кыркын бекитүү менен тыгыз байланыштуу. Эмчилер кош бойлуу келиндерге кырк же кырк бир жумада төрөй тургандыгын айттышкан. Эгерде кырк бир жуманы жетиге көбөйтсө, эки жүз сексен жети күн чыгат. Кээде ашып, кээде кемип калган учурлар болот. Кыз бала жетпей төрөлөт, эркек бала ашып төрөлөт. Бала эненин курсагында жети жолу кырк күндөн өзгөрүү менен чоңойот экен. Бир тамчы атанын уругу энелик түйүлдүктө кырк күндө канга айланат. Экинчи кырк күндө кан этке айланат. Үчүнчү кырк күндө эт менен сөөк байланат. Төртүнчү кырк күндө эт менен сөөктө ички органдары байланат. Бешинчи кырк күндө адам түспөлү пайда болот. Алтынчы кырк күндө адам түспөлүндө сезим пайда болот. Жетинчи кырк күндө бала активдүү кыймылга келип, төрөлүүгө даяр болот. Бала жети айында дем алуусу ачылат. Сегиз айында дем алуусу жабылып калат. Ошондуктан жети айлык балдар, сегиз айлыктарга караганда бала болуп кетет. “Кырк күн” жаңы иштин башталып, толук бүтүшү экен. Ошол себептен адамдын жаралып төрөлүшүнө чейинки аралык ыйык болуп эсептелет. Ал 40, 9, 7 сандары. Бала төрөлгөндөн кийинки 40 күн наристенин өмүрү үчүн өзгөчө кооптуу деп саналган. Бул мезгил өткөндөн кийин ымыркайдын кыркын чыгарууга айрыкча маани беришкен. Ал күнү кырк токоч жасалган. Байбичелер дагарага кырк кашык суу куюшуп, баланы ошол сууга кириштишкен. Денеси чымыр, эти бышык болсун үчүн туздуу сууга кириштишкен.

Көйнөк же дамбалдан өткөрү. Жаңы төрөлгөн наристе өтө узак жашаган адамдын дамбалынан, же көйнөгүнөн өткөрүлгөн. Мында дамбалдын, же көйнөктүн ээси сыяктуу бул бала да узак өмүр сүрөт делген. Баланын кыркы чыгып жаткан мезгилде «ит көйнөктөн» кийин наристени жогоруда аталган дамбалга, же көйнөккө ороп, же кырк өөндөн тигилген «кырк көйнөк» кийгизүү абзел болгон[6].

Ит көйнөк. Жогоруда кеп болгондой, ымыркайдын кийим-кечеси менен беши-

гине кат-каттап илинген тумарлардан сырткары, баланы суук көздөн, жаман сөздөн жана оору-сыркоодон алдын ала коргоого багытталган максатта ага «ит көйнөк» деп аталган атайы көйнөктү кийгизишкен. Мындай көйнөктү каалагандай жумшак материалдан тигип, тигиштери сыртка карагандай кылып, балага кийгизишкен. Көйнөктү балага кийгизээрден мурда аны күчүктүн, же кичинекей иттин башына «кийди» кылгандай ишаарат жасалган[7]. Мындай дарылоо аракетинен кийин көйнөк «коргоочу», оору-сыркоону алдын алуучу касиеттерге ээ болду делип, ага тумарга тиешелүү сапаттар ыйгарылган.

Чач алуу ырым – жырымдар, ишенимдер. Бөбөктүн кыркын чыгарган күнү анын карын чачын да алышкан. Баланын чачы адамдын бутут баспай турган жерге, жашыруун жайга коюлган. Баланын карын чачын апасынын төркүндөрү (таятасы, таякеси) алып, мал энчилеп беришкен. Дагы бир ырым бул көкүлө коюу. Баланын “эмгеги” жакшы катыш үчүн коюлган. Чачынан сырткары тырмагы да алынган. Элде чачка мүнөздүү болгон касиеттер тырмакка да тиешелүү. Ошондуктан алынган тырмакты тепсендиде калтырбайт, сууга ыргытпайт, отко салса түзүлүшү бузулуп калат деген ишеним болгон.

Тушоо кесүү салты. Баласынын чоңоюп, кадам шилтеп басып кетишин ата –эне чыдамсыздык менен күткөн. Наристенин бутун алаканга, жерге коюп таканчыктатып көндүрүшкөн. Өзүнүн боюн токтото баштагандан аны кас-кас тургузуп, тай-тайлап бастырышкан. Балдардын оң бутун көтөргөнүн төлгө катары кабылдап, жакшылыкка, кубанычка, ал эми сол бутун көтөрсө жамандыкка, жолу болбостукка жорушкан. Бала бир-эки кадам шилтеп калган кезде тушоо кесүү жөрөлгөсү аткарылган[8]. Ошондо баланын эки бутун ала жип менен байлоосун сыртка келтирип тушап, балдарды чуркатышкан. Озунуп чыгып келген күлүк даярдап койгон бычак менен баланын тушоо жибин кыркып жиберип баланы жетелеп бастырган.

Сүннөткө отургузуудагы ырым – жырымдар. Баланын турмушундагы орчундуу окуялардын дагы бири – бул сүннөткө олтургузуу. Эркек баланы олтургузууну мусулман баласы болуунун алгачкы кадамы катары

карашкан. Мусулманчылыкта 7 жашка чейин олтургузуу белгиленген. Баланы адатта так жашында – 3, 5, 7, 9 жашында сүнөткө олтургузган. Ата-эненин жоопкерчилиги жогору болгон. Сүннөткө олтуруучу баланын колуна кашка жиликти же тоочту карматып коюшкан. Бул тоочулуктун белгиси болгон. Олтургузууну ушул иштин чебери жасаган. Анын колунун жеңилдигине өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Баланын бутун атасы же чоң атасы кармап берген. Ал эми апасы ал учурда чыпалагын муздак сууга салып турат. Бул иш аткарылып бүткүндүн кийин мал союулуп, тууган туушкандардын катышуусу менен тойду улантышкан.

Кыздардын кулагын көзөтүү уул баланы сүннөткө олтургузгандай эле мааниге ээ болгон. Бирок, андан айырмаланып, той жасалган эмес. Кулакты аял киши көзөп, ага жибек жипти өткөзүшкөн. көзөлгөн жер ырбап, жара болуп кетпесин үчүн ага иттин жүнүн чыйратып өткөргөндөрү да белгилүү[9]. Бул ырым эрте жазда аткарылышы милдеттүү болгон. Көзөлгөн кулак айыккандан кийин кулактарына күмүштөн сырға (сөйкө) салынган.

Кирене (ач кирүү, кирене кирүү) деп аталган ооруга чалдыккан наристе тынсызданып, эч нерсеге көңүлү келбей, ыйлай эле берет. Денеси ысып, улам-улам эстей берип, алсырап, алы кетет. Апалардын айтымы боюнча кирененин ээси болуп эч бараар жери жок, ачка, жүдөгөн кейипте сыпатталган жетим кыз эсептелет. Ал карап туруп эле каалаган адамына кирип алат. Мисалы, бир адам жаш баланы жакшы көрүп койсо, сымбаттуу, жакшынакай адамдарга суктанып койсо, ошол замат Кирененин ээси болгон жетим кыз түрүндөгү руханий күч адамдын сугун жараткан наристеге, же татынакай кишилерге кирип алып, аларды ооруга чалдыктырат[10]. Киренени ырымдоонун да бир топ жолдору болгон. Кээ бир эмчилер нан, башкалары кагаз, кээлери ар кандай 7 тамак алып, ырымдашкан.

Айтсак, эмчи нанды 7 бөлүккө бөлүп алып, кайра баарын чогуу кармап туруп, баланын башынан ылдый, колдорунун учуна чейин, кайра төшүнөн ылдый бутунун учуна чейин алдынан, артынан алып, ылдыйды көздөй «сыдырат». Бул кирген киренени сыдырып барып, түшүрүүнү туюнткан. Кире-

нени чыгарган адам ошол эле убакта өзү да шалдырап, алы кете баштайт. Бул жаш балага кирген жаман кара күч ырымчыга өтүп кетти дегенди билдирген. Ошол себептен, кирене чыгарып жаткан адамга ырымга «жолдугу» деп төөнөгүч, нан, же дагы бир нерсе берип, коюш керек болгон. Ошондо гана кирене, же ачка жетим кыз курсагы тоюп, адамдын денесинен чыгып кетет деп ишенишкен. Ай-

рым учурда, эмчинин колундагы киренелөө ырымындагы колдонулган нанга чогулган баланын организмдеги жаман энергияны итке өткөрүү максатында итке беришкен. Мына ушундан кийин гана бала эс алып, тынчтанып, уктап кетет дешкен. Киренелөөнү жасап жатып, ырымчы кудайга жалынып, төмөнкүдөй магиялык сөздөрдү 3 жолудан айтып, ырымдашкан:

Чык, Кирене, чык!	Азып жүргөн итке бар!	Араң жүргөн баламда,
Азуусу бийик зоого бар!	Букадай бакырганга бар!	Ала турган эмнең бар?
Агымы күчтүү сууга бар!	Өгүздөй өкүргөнгө бар[11]!	Чык, Кирене, чык!

Кыргыз эмчилеринин түшүнүктөрү боюнча жаш балдардын колдоочусу болуп Умай эне эсептелет. Умай эненин рухун кыргыздар өтө келишимдүү, боорукер жана такыба (таза, тыкан, ыпластыкты сүйбөгөн) аял

түрүндө элестетишкен. Умай эне күнү-түнү балдарды терс мүнөздөгү руханий күчтөрдүн ыктымалдуу кол салуусунан коргоп турат. Баласына карата дарылоо аракеттерин жасоодо колдонулган эненин магиялуу сөздөрү:

Бисмиллаллахир рахмаанир рахим, Бул менин колум эмес, бул Умай эненин колу, Батма-Зууранын колу. Бүбү Батма, бүбү Зуура,	Бүбү Айшанын, бүбү Каличанын колу. Токто, жүрөк, токто! Токто, жүрөк, токто! Менин колум эмес, Умай эненин колу.
---	---

Жүрөк көтөрүү деп аталган ырымды жасоодо наристенин энеси жүрөгү түшкөн баласын дарылоо ишин мен эмес, Умай эне жасап жатат, ал балага жардам берет жана баланы колдоп жүрөт деген үмүт-тилек туюнтулган Умай эне ушунчалык такыба жана боорукер болгондуктан, баланын энеси күндүз баласын киринтүүнү, же бети-колун жууп коюуну унутуп калса, түн ичинде Умай эне баланы киринтип жана жуунтуп коёт деген түшүнүк болгон[12]. Өткөн замандарда көпчүлүк кыргыз энелери Умай энеге таянып алып, балдарынын тазалыгы менен гигиенасына карата жетишээрлик көңүл бурушкан эмес. Балдар ооруп калган учурларда Умай энеге арнап курмандык чалынган. Эреже катары курмандык ирээтинде кой тандалып алынып, бул курмандык башка курмандыктардан эч нерсеси менен айырмаланган эмес.

Сук-суктоо. Бул киренелөөнүн түндүк кыргыздарына гана таандык түрү болуп саналат. Бул ырым эшиктин алдында, же ит-

тин жанына барып жасалат. Аталган ырымды жасоодо деле жети нанды алып, баланын башынан ылдый карай, киренелөөдөгүдөй эле кыймылдарды жасап келип, жаман энергияны төмөн карай “сыдырышат” да, ошол энергияны “сиңирип” алган нанды “сук, сук, сук”, - деген сөздөр менен итке сунат. Ит үмүттөнүп, нанга жулунат. Нанды иттин оозуна жакындатып келип, бирок, ага бербей, кескин тартып алып, кайрадан эле “сук, сук”, - деген сөздөр менен нанды итке сунушат. Сук суктоо 3 жолу жасалып, андан соң гана нанды итке беришет. Ит баладан түшпөй жаткан жаман энергияны үмүттөнүп жатып, эртерээк түшүрөт деп ишенишкен. Жогорудагы сук-суктоо ырымын жасагандан кийин, балага Кирене кайра кирбесин үчүн ага ар кандай мончок, тумарларды, кийимине топчуларды, же төөнөгүчтөрдү тагып коюшкан. Ырымчылардын ишениминде Кирененин сугу менен жаман энергиясы балага эмес, андагы тагылып турган топчу, мончок,

же төөнөгүчкө топтолуп калат. Топтолгон жаман энергия ылдый карай түшүп кетсин деген ниетте төөнөгүчтүн учун ылдый каратып, анан балага тагып коюшкан.

Кыргыз эмчилеринин пикиринде балдар ооруларынын басымдуу көп бөлүгүнүн себеби болуп **«жүрөк түшүү»** эсептелет[13]. Аталган оорунун белгиси катары баланын себепсиз эле ыйлап, тынчызданып, тамакка табити тартпай, денеси ысып оорушу, эмгегинин чуңкурайып калышы, же жумшарып кетиши, жүрөктүн лакылдап согушу жана анын табигый ордуна бир кыйла ылдыйлап кетиши эсептелет. Бул мезгилде эмчи баланын эмгегин карайт. Эгерде эмгеги “бөксөрүп” калган болсо, анда баланын бир нерседен катуу жүрөгү түшкөн деп коюшат. Жүрөгү түшкөн баланы ден-соолугун калыбына келтирүү үчүн анын жүрөгүн “көтөрүү” керек. Ал жүрөктү «ордуна алып баруу» ырымынан башталган. Эмчи баланын оозуна өзүнүн сөөмөйүн салып алып, аны жогору көздөй 3 жолу көтөрүп, “апаптайт”. Мындан кийин 3 жолу кулагынан өйдөнү көздөй тартып, 3 жолу төбөсүнөн баскан. Андан соң эки колу менен баланын көкүрөгүн кармап, көкүрөктөн бир нерсени жогору көтөрүп жаткандай ишаарат жасайт[14]. Бул ырымды кылгандан соң эмчи жаш баланы тизесине олтургузуп алып, темир балканы алып, анын темир уңгусу менен үч жолу жерди ургулап, жерди ар бир ургандан кийин балканын темир уңгусун оорулуу баланын башынан ылдый карай, ар бир мүчөсүнө (төбөсүнө, же эмгегине, жүрөгүнүн тушуна, алакандарына, тизесине, тамандарына) тийгизип, ырымдайт.

Бул ырым 3 жолу кайталанат. Андан соң эмчи кандайдыр бир темир идишке салынган коргошунду оттун үстүнө кармап, эриген коргошунду суу толтурулган башка идишке куят. Эриген коргошунду сууга салып жаткан учурда суу куюлган идиш же оорулуу баланын башында, же анын башынан өйдө кармалып турууга тийиш. Муздак сууда муздап бара жатып, эриген коргошун баланын жүрөгүн түшүргөн нерсенин, же жаныбардын сөлөкөтү түрүндө катат деп ишенишкен.

Эгер эмчи, баланын жүрөгү түшүп, коркуп калганын билсе, анда ал оорулуу баланын башынан өйдө тарапта балкып эритилген коргошундан жүрөктүн формасындагы тумарды (жүрөк тумар) куйган. Мындай тумар баланын мойнуна илинип, ал аны 5-6 жаш куракка чейин дайыма тагынып жүрүүгө тийиш болгон. Аталган тумар наристени өзү жапа чегип жаткан дарттан гана куткарбастан, аны келечекте да коргойт деген ишеним болгон. Кичинекей балдарды көз тийүү менен байланышкан оору-сыркоолордон сактоого жана аларды аталган оорулардан арылтууга тийиш болгон көз мончок да тумарга тең маанилеш кызматты аткарган. Көз мончок катары ар кыл түстөгү темир топчулар пайдаланылган.

Кыргыз элинин баланын торолуп, эрезеге жетишине өтө жоопкерчилик менен мамиле кылып, камкорлугун көрсөтүп келген. Наристенин тагдыры ата-энесинин колунда болуп, алардын мээримин төгүп, баласынын саламаттыгы чың болушуна болгон аракеттерин жасоосуна байланыштуу болгондугу табигый көрүнүш.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Ленинград, – 1971.
2. Автордун талаа материалдары. Ысык-Көл району 2008. №3.
3. Автордун талаа материалдары. Ысык-Көл району 2008. №3.
4. Автордун талаа материалдары. Ысык-Көл району 2008. №3.
5. Автордун талаа материалдары. Ысык-Көл району Автордун талаа материалдары. Ысык-Көл району, 2008. №3.
6. Айдаралиев А. История медицины. – С. 35; Чолпонбаев К. С., Мамбетов М. А., Переверзев В. Г., Чиншайлоо С. К. История становления лекарственной помощи населению Кыргызстана. – Бишкек: «Билим куту», 2006. – С. 11.
7. Баялиева Т.Д. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. – Фрунзе, – 1972.
8. Дүйшөнбек Чомо уулу. Табыпчылык – улуу сыр. – Бишкек, 2004. 11-бет.
9. Каралаев С. Манас. 2-том. 173-бет.

10. Кол жазмалар фонду. – Инв. 5114. 65-бет.
11. Кушелевский В. И. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской области. – Т. 1. – Новый Маргелан, 1890. Ферганский областной статистический комитет. – VIII. – С. 402;
12. Мурзакметов А.К. Кыргыз ырым-жырымдыры. Ош, –2005. 1 китеп.
13. Тентигул кызы Назира. Кыргыздардын салттуу дарыгерчилиги. – Бишкек, –2018. 190 с.
14. Чолпонбаев К. С., Мамбетов М. А., Переверзев В. Г., Чиншайлоо С. К. История становления лекарственной помощи населению Кыргызстана. – Бишкек: «Билим куту», 2006. – С. 10.

УДК: 83`242.

Карыбекова Гүлнура Эркинбековна

И.Арабаев атындагы КМУнун Э.Ж. Маанаев атындагы ТСУББинин окутуучусу

КЫРГЫЗДАРДЫН МЕЙМАНДОСТУГУНДАГЫ ЭТ ТАРТУУ САЛТЫ

Карыбекова Гүлнура Эркинбековна

Преподаватель ИИСПО им. Э.Ж. Маанаева КГУ им. Арабаева

ТРАДИЦИЯ ПОДАЧИ МЯСА В КЫРГЫЗСКОМ ГОСТЕПРИИМСТВЕ

Karybekova Gulnura Erkinbekovna

Teaching activity named after E. J. Maanaev KSU named after Arabaeva

THE TRADITION OF SERVING MEAT IN KYRGYZ GUESTS

Аннотация. Кыргыздардын маданий турмушунда конок күтүү каадасына абдан маани берилген. Коноктор үчүн атайын дайындалган малын сойдуруудан тарта тартканга чейин кылдат мамиле жасашкан. Бул макалада да конок күтүүдөгү койдун союлушу, мүчөлөргө ажыратуу жана эт тартуу салты туурасында жазылды.

Негизги сөздөр: устукан тартуу, жиликтөө, ыкма, касапчы, салт, этикет, дасторкон, бата.

Аннотация. В культурной жизни кыргызов ритуалу приема гостей придавалось большое значение. К скоту, специально предназначенному для гостей относились тщательно, от забоя до приготовления и подачи. В этой статье также рассказывается об обычаях забоя овец в ожидании гостей, разделки и подношения мяса участникам.

Ключевые слова: подача мяса, разделывание, мясник, метод, традиция, этикет, скатерть, пожелание.

Abstract. In the cultural life of the Kyrgyz people, the custom of waiting for guests is very important. They treated the animals specially appointed for the guests from slaughtering to drawing. In this article, it was written about the tradition of slaughtering a sheep waiting for a guest, dividing it into members and offering meat.

Key words: serving meat, butchering, butcher, method, tradition, etiquette, tablecloth, wish.

Кыргыздын меймандостук каада-салтына ылайык, мейман тосуу, конок күтүү аземинде кой союп, этин жиликтеп, бышырып, устукандап, табакка тартуу боюнча нукура өзүнө таандык улуттук ыкмасы (технологиясы), эрежеси бар. Кой союлардын алдында коноктордон, сыйлуу меймандардан бата алынат, ал эми түлөө өткөргөндө куран окулат. Союшка батаны коноктордун калдыр-барктуу, сыйлуу, улуу аксакалы мындайча берген:

Телегейиң тегиз болсун,
Өрүшүң семиз болсун.
Тубар малың эгиз болсун,

Сойгон коюң семиз болсун.

Айдан, жылдан аман чыккын,

Элге-журтка жаккын.

Дасторкон менен бейилиңден,

Шыбага, ырыс тапкын. Оомийин![5].

Берилген ак батада арналган союш конокко, бала-чакасына, урук-туугандарына буйруп, алардын ден соолугу чың, аман-эсен, ырыскы-кешиктүү болуп, дасторкону толуп, жайылып жүрүшүн тилеп, элибиздин аманчылыгын, жерибиздин тынчтыгын каалап баталарын беришке. Кыргыздар кой соёрдун алдында анын жанында туруп, бычакты кайраган эмес. Ошондой эле союлуп жаткан кой-